

Равновесието или неравновесието – състояние на икономиката

Веселин Хаджиев¹

Основна цел на материала е да се разшири виждането и интерпретацията на външноикономическите неравновесия на България. За целта се стъпва на презумцията, че неравновесието е състояние, а не статистическа оценка. Стига се до извода, че липсват достатъчно доказателства през последните две години националното стопанство да е във външно неравновесие.

Хроничните отрицателни салда по текущата сметка и търговския баланс на България са обект на оживени интерпретации и основание за тревожни прогнози. Правят се песимистични изводи за конкурентноспособността на българския износ и възможностите на вътрешния пазар да поема внос. Като основание за горните заключения се използват единствено статистическите данни за кредитните и дебитните международни транзакции със стоки, услуги, доходи и трансфери². Не се вземат под внимание особеностите на преструктуриране и функциониране на митническата, данъчната, статистическата и прочие системи. Не се дооценяват възможностите за обременяване на информацията за международните транзакции с грешки от различен характер. Констатираните неравновесия чрез статистическите данни за търговския баланс и текущата сметка не се свързват или не се подкрепят с допълнителни статистически данни, добити чрез други информационни системи.

Една съвсем елементарна сметка показва, че ако през последните години националното стопанство наистина е в хроничен дефицит спрямо останалия свят, то паричният съвет не би могъл да

¹ Д-р, гл. асистент към катедра “Статистика” на Икономически университет-Варна, e-mail: vesel6@top.bg

функционира нормално. В такъв случай как да се обясни противоречието между статистическите данни за международните трансакции на България и елементарната икономическа логика? За целта е необходимо да се изяснят няколко основни въпроса – що е външноикономическо неравновесие и непременно ли това е негативно явление, обхват на трансакциите спрямо които се установява неравновесието, оценка или състояние е неравновесието, релации между неравновесията и други вътрешни и външни параметри на стопанството.

Външноикономическите неравновесия са естествена черта на отворените стопанства. Т.е. за определен период от време е напълно естествено кредитните международни трансакции на дадено стопанство да превишават дебитните международни трансакции и обратно. Неравновесията не могат да се разглеждат непременно като негативни явления. Ако за един достъточно дълъг период от време натрупаните разнородни външноикономическите неравновесия клонят към нула, то може да се смята, че неравновесията са естествени и приемливи за дадено стопанство. Дадено неравновесие може да се класифицира като неприемливо тогава, когато проявява устойчив еднозначен характер за дълъг период от време. Това индицира такава комбинация от параметри, които оформят стопанството като импортоориентирано или като експортоориентирано. Дадено неравновесие може да се класифицира като неприемливо и тогава, когато липсва перспектива и виждане за инструментите, чрез които ще се компенсира неравновесието. Очевидно основни критерии за причисляване на дадено неравновесие като хронично е

² Термините “кредитни и дебитни трансакции със стоки, услуги, доходи и трансфери” се употребяват в смисъла на V редакция на Ръководство по Платежен баланс на МВФ

продължителността на периода, в който неравновесието запазва знака си и възможностите на стопанството за неутрализирането му.

В тази връзка е необходимо да се изясни и въпроса за обхвата на международните транзакции, чрез които се установява външноикономическо неравновесие. По дефиниция кредитните и дебитните международни транзакции са уравновесени³. За неравновесие може да се говори тогава, когато международните транзакции бъдат групирани по определен признак. Като фундаментален критерий за групиране на международните транзакции и изследване на неравновесията се приема схващането за самостоятелни и балансиращи сделки. Самостоятелни са тези сделки, които икономическите агенти предприемат самостоятелно и независимо от паричните власти. Балансиращи са тези сделки, чрез които се финансира разликата между самостоятелните постъпления и плащания. Следователно за актив или излишък може да се говори тогава, когато постъпленията от самостоятелни сделки надвишават плащанията по самостоятелни сделки. И обратно, за пасив или дефицит може да се говори тогава, когато постъпленията от самостоятелни сделки са по-малко от плащанията по самостоятелни сделки.

Принципният въпрос, който възниква при тези разсъждения е, кои сделки се определят като самостоятелни и кои – като балансиращи. Различните виждания за обхвата на самостоятелните транзакции определят различните концепции за изследване на външноикономическите неравновесия. В икономическата теория са разработени редица виждания по този въпрос, като едни от най-

³ Това произтича от принципа на двойното счетоводно записване, заложен в V редакция на Ръководство по Платежен баланс на МВФ

представителните са концепция за търговски баланс и текуща сметка, концепция за базисен баланс и концепция за общ баланс.

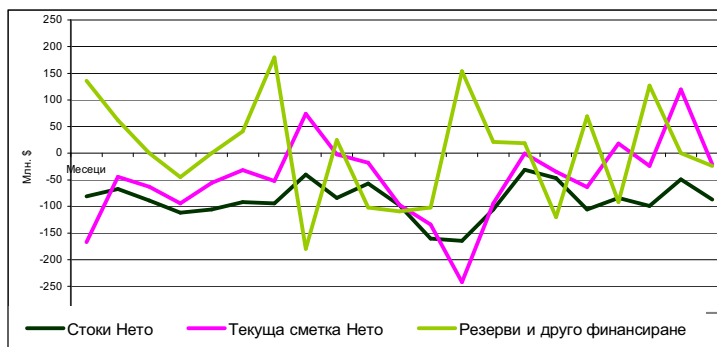
Концепцията за търговски баланс и текуща сметка определя за самостоятелни сделките със стоки, услуги и доходи. Респективно за неравновесие във външноикономическите отношения може да се говори тогава, когато постъпленията от тези сделки надвишават плащанията по същите сделки или обратно. Концепцията за базисен баланс определя като самостоятелни сделките със стоки, услуги, доходи и дългосрочни капиталови операции. Приложението на тази концепция е ограничено и основният проблем е свързан с разграничаването на дългосрочните и краткосрочни капиталови сделки. Концепцията за общ баланс приема, че самостоятелни сделки са всички с изключение на тези на паричните власти. Това виждане най-често се използва при стопанства с фиксиран валутен курс. На фигура 1 е дадено изменението на неравновесията за последните две години, представени чрез първата и третата концепции⁴. Представянето на неравновесията чрез базисен план е трудно осъществимо поради неясната граница между краткосрочни и дългосрочни трансакции и липсата на детайлизирана статистика. За измерването на постъпленията и плащанията по сделките със стоки, услуги и доходи се използват статистическите показатели *Стоки Нето*⁵ и *Текуща сметка Нето*⁶. За измерване на сделките на паричните власти се използва статистическия показател *Резерви и друго финансиране*⁷.

⁴ Тук и по-нататък са използвани статистически данни от Информационен бюлетин. БНБ. С., 2000 г., бр. 1, бр. 5, бр. 10, 1999 г., бр. 12; Данните за 2000 година са актуализирани чрез www.bnb.bg

⁵ Разлика между износ и внос на преносими стоки

⁶ Разлика между износ и внос на стоки, услуги, доходи и трансфери

⁷ Промяна на валутни резерви на БНБ без курсови разлики, ползвани кредити нето от МВФ, извънредно финансиране нето в подкрепа на платежния баланс от Европейския съюз, Световната банка и др.

Фигура 1. Външноикономически неравновесия на България за периода януари 1999-септември 2000 година

При интерпретацията на резултатите трябва да направим едно много съществено уточнение. Както беше споменато по-горе, по дефиниция неравновесие се констатира между постъпления и плащания по самостоятелните сделки. Тъй като тази теоретична концепция трудно може да се реализира, се прави субституция на постъпленията и плащанията със статистическите данни за самите самостоятелни сделки. Това е съществен момент, който може да обясни много от нееднозначните оценки за външноикономическите неравновесия.

От анализа на динамиката на салдото по търговския баланс, текущата сметка и промяната на валутните резерви и друго финансиране могат да се направят противоречиви оценки за неравновесията на България за изследвания период. Според концепцията за търговски баланс за целия период стопанството се намира в дефицит спрямо останалия свят. Според концепцията за текуща сметка стопанството също се намира в състояние на дефицит но в отделни периоди преминава в състояние на актив. Според концепцията за общ баланс стопанството се намира в сравнително уравновесено състояние, като се редуват разнозначни неравновесия.

Кои от констатираните неравновесия най-достоверно отразяват състоянието на външноикономическите отношения на

страната, отношението между вътрешните и външните цени, отношението между вътрешното и външното търсене и предлагане и пр. Отговорите на тези въпроси не са еднозначни и зависят от целите на анализа, характера на външноикономическите отношения (търговски партньори, стокова структура), доминиращите международни транзакции (сделки със стоки, сделки с услуги и пр.), традициите при сключването на външноикономическите сделки (каква част от стойността на сделката и съпътстващите разходи се поема от едната и другата страна), географското разположение на страната и използваните видове транспорт и т.н.

От една страна, доминиращите международни транзакции със стоки изискват да се използва предимно концепцията за търговски баланс. От друга страна приоритетното развитие на износа на услуги (туризъм, транспорт и пр.) създават условия да се предпочете концепцията за текуща сметка. В този смисъл доколкото страната се намира в състояние на търговски дефицит, то това може да се разглежда като материална предпоставка за износа на услуги. Статистическите данни подкрепят тази хипотеза. И не на последно място, като се вземе под внимание режима на фиксиран валутен курс, концепцията за общ баланс също е основа за анализ и интерпретация на неравновесията.

Очевидно е, че само чрез данни за външноикономическите неравновесия не може категорично да се прецени състоянието на икономиката. Необходимо е изследването да се развие по-нататък като се използват фундаментални релации между външноикономическите неравновесия и вътрешните параметри на стопанството. Както беше отбелязано по-горе икономически значимото външно равновесие или неравновесие на едно стопанство е състояние. То не е просто статистическа оценка на салдото по

търговския баланс и текущата сметка. Състоянието, равновесие или неравновесие, намира израз в равнището и динамиката на редица параметри на икономиката. И при наличието на подобни противоречиви оценки е необходимо да се прибегне до съвместен анализ и интерпретация на неравновесията.

Проблемът за външното равновесие на стопанството, източниците на неравновесия, финансирането на неравновесия, поведението на неравновесия и прочие проблеми се третират в една или друга степен в редица икономически теории. Класически подход за обясняване на външните неравновесия е подходът за абсорбцията. Според него външните неравновесия могат да се представят по следния начин:

$$CA = Y - (C + I + G) \quad (1)$$

където Y – национален доход, C – разходи за вътрешно потребление, I – разходи за вътрешни инвестиции, G – разходи за държавно потребление, CA – баланс на текущите операции, изразен като разлика между приходите от износ и разходите за внос.

Лявата страна на горното равенство ще бъде отрицателна (т.е. стопанството ще се намира в състояние на пасив относно останалия свят) тогава, когато вътрешната абсорбция ($C+I+G$) надвишава създадения национален доход. Това означава, че резидентите на страната купуват повече в чужбина, отколкото продават. При равни други условия, стопанство с дефицит в баланса на текущите операции увеличава своята нетна задлъжнялост към чужбина с размера на дефицита. И обратно лявата страна на равенство (1) ще бъде положителна (стопанството се намира в състояние на актив относно останалия свят) тогава, когато създадения национален доход надвишава вътрешната абсорбция.

Изводът от горните разсъждения е, че хроничните външноикономически неравновесия с отрицателен знак трябва да намерят отражение или в увеличаване на външните пасиви или в намаляване на външните активи на стопанството. И обратно хроничните външноикономически неравновесия с положителен знак трябва да намерят отражение или в намаляване на външните пасиви или в увеличаване на външните активи. Следователно неравновесията могат да се представят и по следния начин:

$$CA = \Delta A + (-\Delta L) \quad (2)$$

където ΔA – прираст на външни активи, ΔL – прираст на външни пасиви.

Емпиричната проверка на горното твърдение и равновесието на икономиката като цяло, се натъква на трудности от различен характер. Първо правят се редица опростявания на действителните релации. Например приема се, че Брутният национален продукт съвпада с националния доход като се пренебрегва влиянието на амортизациите, безвъзмездните помощи от и за чужбина, под приходи от износ и разходи за внос не се прави разграничение на стоки, услуги и доход и пр. Второ не се разполага със статистическа информация, отговаряща напълно по обхват на изследваните категории. Това налага да се използват апроксимации на категориите чрез различни статистически показатели.

Да допуснем, че балансът на текущите операции (CA) се измерва чрез статистическия показател *Стоки Нето* (I вариант) или *Текуща сметка Нето* (II вариант), прирастът на външните активи и пасиви се измерва чрез статистическите показатели *Чуждестранни активи* и *Чуждестранни пасиви* на банковия сектор. Съгласно теоретичния модел (2) положителното салдо по самостоятелните трансакции трябва да се отрази като увеличение на чуждестранните

активи или като намаление на чуждестранните пасиви. И обратно отрицателното салдо по самостоятелните трансакции трябва да се отрази или като намаление на чуждестранните активи или като увеличение на чуждестранните пасиви.

За периода *януари 1999 - септември 2000* година сумарното салдо по търговския баланс е -1854 млн. \$, а по текущата сметка е -1028 млн. \$. Съгласно равенство (2) тези отрицателни салда трябва да се отразят на чуждестранните активи и пасиви. Констатира се, че за изследвания период чуждестранните активи са се увеличили с 3697 млн. лв. а чуждестранните пасиви - с 1249 млн. лв. След като се преизчислят външните активи и пасиви в америкаски \$⁸ изразът (2) придобива следния вид:

(I вариант) -1854 млн. \$ \neq $+1262$ млн. \$ или

(II вариант) -1028 млн. \$ \neq $+1262$ млн. \$

Направените изчисления и по знак и по стойност категорично не подкрепят предварителните оценки за външноикономически дефицит. Разликата от 2 млрд. \$ и повече не може да се отдаде нито на възприетите опростявания на релациите, нито на използваните апроксимации на показатели.

Да разгледаме втори вариант на тъждество (2). Допускаме, че външните активи и пасиви се апроксимират задоволително чрез статистическите показатели *Брутни валутни резерви*⁹ и *Брутен външен дълг*. В такъв случай изразът (2) за периода януари 1999-септември 2000 година придобива вида:

(I вариант) -1854 млн. \$ \neq 885 млн. \$ или

(II вариант) -1028 млн. \$ \neq 885 млн. \$

⁸ Среден валутен курс за периода 1.94 лв./\$

⁹ Активи на управление "Емисионно" на БНБ

Направените изчисления отново не подкрепят широко лансираната теза, че стопанството е в хроничен външен дефицит. Дори нещо повече, и в двата варианта дясната част на (2) индицира хроничен актив.

Друго виждане за релациите между външноикономическите неравновесия и макроикономически параметри се представя чрез следното твърдение:

$$(X - M) = (S - I) + (T - G) \quad (3)$$

където T – данъци, S – частни спестявания.

От това равенство могат да се направят няколко важни заключения относно вътрешните източници на външноикономически неравновесия. Първо, източник на неравновесия с отрицателен знак при равни други условия могат да бъдат отрицателните нетни частни спестявания $(S-I)$. Това е ситуацията, при която частните инвестиции превишават частните спестявания. Второ, източник на неравновесия с отрицателен знак при равни други условия може да бъде бюджетния дефицит, т.е. ситуацията при която правителствените разходи превишават приходите от данъци. Трето, източник на неравновесия с отрицателен знак може да бъде комбинацията от отрицателни нетни спестявания и бюджетен дефицит. И обратно, източници на неравновесия с положителен знак могат да бъдат положителните нетни частни спестявания, бюджетния излишък или и двете.

Емпиричната проверка на твърдението може да се проведе чрез верификация на (3) по начина, демонстриран по-горе. С цел в анализа да се включат данни, различни от тези на информационната система на СНС¹⁰ ще използваме друга косвена възможност. Както беше уточнено по-горе за периода *януари 1999 година – септември*

2000 година сумарното салдо по търговския баланс е -1854 млн. \$ а сумарното салдо по текущата сметка е -1028 млн. \$. За същия период общата разлика между приходите и разходите по консолидирания държавен бюджет е +997 млн. лв¹¹. След като се преизчислят неравновесията в лева чрез усреднения валутен курс се получава следното за (3):

$$(I \text{ вариант}) \quad -3597 \text{ млн. лв.} = (S-I) + 997 \text{ млн. лв.}$$

$$(II \text{ вариант}) \quad -1994 \text{ млн. лв.} = (S-I) + 997 \text{ млн. лв.}$$

В такъв случай нетните частни спестявания би трябвало да бъдат следните:

$$(I \text{ вариант}) \quad (S-I) = -4594 \text{ млн. лв.}$$

$$(II \text{ вариант}) \quad (S-I) = -2991 \text{ млн. лв.}$$

Констатираните по този начин нетни спестявания са с отрицателен знак и твърде големи за мащабите на националното стопанство¹². В условията на паричен съвет констатираното неравновесие е недопустимо и невъзможно. Дори и да се пренебрегнат правилата на паричния съвет, такова драматично за мащабите на стопанството неравновесие между спестяванията и инвестициите ще предизвика разрыв на паричния пазар. За посочения период обаче лихвеното и ценово равнище са твърде ниски като средни величини и дисперсии, за да са индикатори на подобно парично неравновесие¹³. Дори нещо повече, данните за равнищата на лихвата, инфлацията, паричното предлагане и пр. индицират относително равновесие на паричния пазар.

¹⁰ Система на националните сметки

¹¹ Изчислен чрез статистическия показател "Дефицит на консолидиран държавен бюджет"

¹² Средно за периода паричното предлагане е в размер на 7045 млн. лв., измерени чрез МЗ

¹³ В края на 1999 година основният ефективен лихвен процент е 4.54 % а инфлацията е 6.2 %, в края на септември 2000 година основният ефективен лихвен процент е 3.9% а инфлацията е 8.6%

Ако приемем, че паричният пазар е в равновесие и нетните частни спестявания клонят към 0, то ще направим заключението, че дясната страна на (3) е по-скоро положителна отколкото отрицателна. Ако е в сила твърдение (3), то би трябвало салдото по текущата сметка и търговския баланс също да са положителни. Т.е., отново се стига до противоречие между данните за салдото по търговския баланс и текущата сметка от една страна и останалите параметри на икономиката от друга страна.

Както се констатира от проведенния анализ, няма достатъчно доказателства стопанството да е в състояние на външно-икономически дефицит. С изключение на салдото по търговския баланс и текущата сметка, всички останали статистически показатели индицират относително равновесие. Къде да се търсят главните причини за тези противоречиви оценки?

Като основен фактор на противоречието може да се посочи субституцията на данните за постъпленията и плащанията по самостоятелните сделки с данните за самите самостоятелни сделки. Както е известно данните за международните транзакции със стоки, услуги и доходи са натоварени със значителни грешки на измерването. Въпреки обременеността на данните за международните транзакции с грешки последните апроксимират отношението между кредитните и дебитните сделки. Доколко кредитните превишават дебитните или обратно, то за това е необходимо да се търсят препотвърждаващи данни за нетните външни активи, външния дълг, брунтните валутни резерви, паричното и бюджетно равновесие и т.н. В този смисъл смятаме за нецелесъобразно да се интерпретират само данни за търговския баланс и текущата сметка като индикатори на външните неравновесия.

Накрая може да се направи следното обобщение. Интерпретацията на данните за салдото по текущата сметка и търговския баланс при настоящото състояние на статистиката на международните транзакции трябва да се извършва много внимателно. Налице са индикации, че оценките за вноса надвишават действителния внос. Напълно е възможно, действителното отношение между износа и вноса да има и обратен на оценката знак. Препоръчително е да се търсят косвени доказателства за наличието на дефицит по търговския баланс и текущата сметка.

Използвана литература:

1. Димитров, А. Въведение в иконометрията. АБАГАР, Велико Търново, 1995 г.;
2. Пилбийм, К. Международни финанси. FTP, София, 1995 г.;
3. Abel, A. and B. Bernanke. Macroeconomics. Second Edition. Addison-Wesley Publishing Company, 1995;
4. Alexander, S. Effects of a Devaluation on a Trade Balance. IMF Staff Papers, 1952;
5. Gandolfo, G. International Economics. Vol. 2. Springer-Verlag, N.Y., 1987;
6. Salvatore, D. International Economics. Fourth Edition. Macmillan Publishing Company, N.Y., 1992;

Равновесието или неравновесието – състояние на икономиката

Веселин Хаджиев

(резюме)

В материала се представя виждането на автора за външните неравновесия на България и тяхната интерпретация. Анализът стъпва на презумпцията, че неравновесията са състояние на стопанството, които намират израз не само в салдото по текущата сметка и търговския баланс. Състоянието на неравновесие намира израз и в редица други параметри на стопанството.

Разглеждат се три основни концепции за измерване на външни неравновесия и се подкрепят със статистически данни. Предлагат се два модела за емпирична проверка на равновесното състояние на икономиката за периода януари 1999 година – септември 2000 година.

Достига се до извода, че не са налице достатъчно доказателства, за да се твърди, че стопанството се намира в хроничен външноикономически дефицит. Препоръчва се при оценката на външното равновесие на страната да се интерпретират статистическите данни както за търговския баланс и текущата сметка, така и за нетните външни активи, брутните валутни резерви, лихвеното и ценово равнище и пр.